

Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

УДК 34(3/9)

Лисак Максим Юрійович

аспірант

Університету економіки та права «КРОК»

Lysak Maksym

Postgraduate of the

«KROK» University of Economics and Law

ORCID: 0009-0004-6828-7674

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ФІЛОСОФСЬКО-
ПРАВОВИХ ДЕФІНІЦІЙ «ДЕРЖАВА» І «ДЕРЖАВНІСТЬ» ЯК
СКЛАДОВИХ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ДІЙСНОСТІ
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE
PHILOSOPHICAL AND LEGAL DEFINITIONS OF «STATE» AND
«STATEMENT» AS COMPONENTS OF STATE-LEGAL EFFECT**

***Анотація.** Доведено, що дефініції «держава» і «державність» як філософські категорії – це поняття різних вимірів державно-правової дійсності. Досліджено поняття державності як прояву соціально-історичної укоріненості дефініції «держава» у бутті суспільства. Акцентовано на національно-духовній природі і національно-культурній орієнтації державності, на її зіставності з націогенезом. Аргументовано тезу про те, що державність народу або завершується появою суверенної держави, або свідчить про незавершеність процесу її розбудови. Умотивовувано рівнозначність понять «державність» і «державотворення». Проаналізовано*

теоретико-методологічний базис понять «держава» і «державність» як складових державно-правової дійсності.

Вступ. Актуальність досліджуваної проблематики зумовлена потребою в осмисленні особливостей розвитку держави в Україні як системного явища, суттєві ознаки якого відображають поняття «держава», «державність» і «державотворення». Розуміння цих дефініцій важливе для усвідомлення історико-правових особливостей минулого України та оцінювання логіки розвитку сучасних політичних і суспільних процесів у державі. Звідси мета статті, методологічну основу якої становить діалектичний метод пізнання суспільно-політичних і правових явищ та процесів, полягає в тому, щоб привернути увагу до проблеми держави і головно – державності як наукових категорій у контексті українського державотворення; простежити основні з існуючих в теорії держави і права підходів до розуміння означених понять і висловити ставлення до них; визначити смисловий зв'язок між поняттями «держава», «державність» і «державотворення»; окреслити сутність феномену національної держави й української / національної державності.

Мета. Метою дослідження є розкриття теоретико-методологічного підґрунтя філософсько-правових дефініцій «держава» і «державність» у контексті державно-правової дійсності. Дослідити проблематику держави і державності як філософсько-правових концепцій в аспекті українського державотворення. Проаналізувати концептуальні підходи теорії держави і права для розкриття філософської і правової природи досліджуваних понять «держава» і «державність».

Матеріали і методи. Об'єкт дослідження – теоретико-методологічна база понять «держава» і «державність», що аналізувалася на основі різних концепцій, висновків філософів і правників для розкриття сутності цих

понять у філософсько-правовому аспекті. У дослідженні застосовано низку науково-методологічних підходів. У загальнонауковому методі основним слугує метод системного аналізу. У межах аналізу домінуючим методом дослідження став формально-догматичний підхід до теоретичного дослідження філософських і правових явищ «держава» і «державність», їхньої природи як філософсько-правових концепцій.

Результати. Доведено, що у контексті українського державотворення проблеми держави і державності як філософсько-правових категорій, тобто загальних фундаментальних понять, відображають найістотніші властивості й відносини в суспільстві. Простежено основні з існуючих у правовій науці підходів до розуміння досліджуваних понять «держава» і «державність». Досліджено філософсько-правовий смисловий зв'язок між поняттями «державність», «держава» й «державотворення». Окреслено сутність феномену національної держави й української / національної державності.

Перспективи. Подальші наукові розвідки автора будуть спрямовані на вивчення дефініцій «держава» і «державність» у контексті національного законодавства і міжнародних документів для з'ясування їхньої суто правової природи, для дослідження процесу націогенезу і національного державотворення.

Ключові слова: держава, державність, державотворення, національна держава, національна державність, українське державотворення.

Summary. It is proved that the definitions of «state» and «statehood» as philosophical categories are concepts of different dimensions of state-legal reality. The understanding of statehood as a manifestation of the socio-historical rootedness of the «state» in the being of society is emphasized. Emphasis is placed on the

national-spiritual nature and national-cultural orientation of statehood, on its comparability with nation-genesis. The thesis that the statehood of the people either ends with the emergence of a sovereign state, or indicates the incompleteness of the process of its development, is argued. The equivalence of the concepts «statehood» and «state-building» is justified. The theoretical and methodological basis of the concepts of «state» and «statehood» as components of state-legal reality is analyzed.

Introduction. The relevance of the researched issues is due to the need to understand the peculiarities of the emergence and development of the state in Ukraine as a systemic phenomenon, the essential features of which reflect the concepts of «state», «statehood» and «state formation». Understanding these definitions is important for understanding the historical and legal features of Ukraine's past and evaluating the logic of the development of modern political and social processes in the state. Hence, the purpose of the article, the methodological basis of which is the dialectical method of learning socio-political and legal phenomena and processes, is to draw attention to the problem of the state and, most importantly, statehood as scientific categories in the context of Ukrainian state formation; to trace the main approaches to understanding the defined concepts existing in the theory of the state and law and to express an attitude towards them; determine the semantic connection between the concepts of «state», «statehood» and «state formation»; outline the essence of the phenomenon of the national state and Ukrainian / national statehood.

Purpose. The purpose of the study is to reveal the theoretical and methodological basis of the philosophical and legal definitions of «state» and «statehood» in the context of state-legal reality. To investigate the problems of the state and statehood as philosophical and legal concepts in the aspect of Ukrainian state formation. To analyze the conceptual approaches of the theory of the state and

law to reveal the philosophical and legal nature of the studied concepts «state» and «statehood».

Materials and methods. The object of the study is the theoretical and methodological base of the concepts «state» and «statehood», which was analyzed on the basis of various concepts, conclusions of philosophers and lawyers to reveal the essence of these concepts in a philosophical and legal aspect. A number of scientific and methodological approaches were used in the research. In the general scientific method, the method of system analysis serves as the main one. Within the limits of the analysis, the dominant research method was the formal-dogmatic approach to the theoretical study of the philosophical and legal phenomena «state» and «statehood», their nature as philosophical and legal concepts.

Results. It is proved that in the context of Ukrainian state formation, the problems of the state and statehood as philosophical and legal categories, i.e. general fundamental concepts, reflect the most essential properties and relations in society. The main approaches to understanding the studied concepts «state» and «statehood» existing in legal science are traced. The philosophical and legal semantic connection between the concepts of «statehood», «state» and «state formation» has been studied. The essence of the phenomenon of the national state and Ukrainian / national statehood is outlined.

Discussion. The author's further research will be aimed at studying the definitions of «state» and «statehood» in the context of national legislation and international documents in order to clarify their purely legal nature, to study the process of nation-genesis and national state-building.

Key words: state, statehood, state formation, national state, national statehood, Ukrainian state formation.

Постановка проблеми. Потреба в осмисленні особливостей постання і розвитку держави в Україні як системного утворення вимагає усвідомлення теоретико-правового та історико-правового змісту насамперед тих понять, що відображають істотні й необхідні ознаки цього явища. З-поміж таких, передовсім, поняття «держави» й «державність» і «державотворення».

Науковці різних сфер соціогуманітаристики – історії, політології, права – досить часто, прямо чи опосередковано, однак не завжди виправдано, використовують ці поняття в одному синонімічному ряду. Позаяк, між ними є певні відмінності. Означення останніх, по-перше, засвідчує, що ця проблема усвідомлюється, і їй приділяється належна увага, а по-друге, як нам видається, саме розуміння різниці між цими етимологічно близькими поняттями важливе для усвідомлення історико-правових особливостей минулого України і для розуміння логіки розвитку сучасних політичних і суспільних процесів у нашій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен державності, сучасні, зокрема, й вітчизняні правознавці вивчають головню в контексті осмислення природи і ролі власне самої держави як правового (чи/або соціального) явища в суспільстві. З-поміж великої кількості таких праць, чи не найбільш помітні дослідження авторів: Антонюк О. В. [5], Вайгест Б. [8], Волліс Дж. [8], Головатий М. Ф. [5], Греченко В. А. [1], Зварич Р. В. [17], Іванова А. Ю. [12], Кралюк П. [9], Лепісевич П. М. [13], Мерник А. М. [4], Мірошніченко М. І. [2–3, 6], Норкус Зенонас [7], Норт Д. [8], Селіванов В. [11], Терлюк І. Я. [13–16], Ярова А. С. [4] та інших.

Метою статті є розкриття теоретико-методологічного підґрунтя філософсько-правових дефініцій «держава» і «державність» у контексті державно-правової дійсності.

Матеріали і методи. У дослідженні застосовано низку науково-методологічних підходів. У загальнонауковому методі основним слугує метод системного аналізу. У межах аналізу домінуючим методом дослідження став формально-догматичний підхід до теоретичного дослідження філософських і правових явищ «держава» і «державність», їхньої природи як філософсько-правових концепцій.

Виклад основного матеріалу. Виглядає так, що в сучасній юридичній науці з-поміж означених понять найбільша увага приділяється державі, щоправда, загалом у позитивістському ключі. Один із найпоширеніших поглядів на державу передбачає розгляд її як поняття у декількох значеннях: субстанційному як організоване в певні корпорації населення, що функціонує в просторі й часі; атрибутивному, як устрій певних суспільних відносин, офіційний устрій певного суспільства, його оформлення; інституційному, як апарат публічної влади, державно-правових органів, що здійснюють державну владу; міжнародному, як суб'єкт міжнародних відносин, як єдність території, населення і суспільної влади [4, с. 185]. В іншому дослідженні наводиться дещо подібна думка, і пропонується використовувати поняття «держава» вже у трьох значеннях: 1) державно організованого суспільства; 2) апарату державної влади як єдиного цілого; 3) системи державних органів [5, с. 30].

У цілому можна погодитися з узагальненим визначенням поняття сучасної держави як політико-правового інституту, «універсальної політичної форми організації суспільства, що характеризується суверенною владою або сукупністю інституцій політичного, адміністративного, воєнного, судового, релігійного й культурного характеру, за допомогою яких здійснюється управління певною територією та населенням, що проживає на ній» [9, с. 9]. При цьому, звичайно, розуміємо, що така держава, як її загалом тлумачить сучасна юридична наука, існує відносно недовго – почала формуватися лише в

добу кризи феодальних відносин, а утвердилася у період абсолютизму та перших буржуазних революцій.

Обмеженість останньої зумовлюється залежністю від зовнішнього фактору. Державний апарат такої територіально-політичної організації – легітимний і легальний, проте не самостійний, оскільки входить до складу іншої держави. Подібне державне утворення традиційно трактується як державність, себто – якісно нижчу форму політичної організації суспільства порівняно з державою. Таке утворення не має усіх властивих державі ознак, або/і кількісне та якісне наповнення цих ознак є суттєво меншим, аніж в державі. Звісно, тут йдеться передовсім про обсяг суверенітету, винятково важливої ознаки держави як політико-правового інституту, що, загалом, полягає у політичній незалежності держави, її праві самостійно вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої держави. В. Греченко як приклад історичних форм такої державності в Україні називає «українську козацьку державність» та «українську радянську державність» [1, с. 246–247].

Проте, якщо взяти до уваги ще один з існуючих підходів щодо розуміння державності, то приклади з «українською козацькою державністю» та «українською радянською державністю» насправді суттєво глибші. Йдеться про твердження проф. М. Мірошніченко, що будь-яка «державність має національно-духовну природу, національно-культурну орієнтацію, бо вбирає в себе накопичені певним народом (народами) духовні та соціальні цінності» [6, с. 85]. І якщо «українську козацьку державність» можна вважати українською в силу органічності для більшості суспільних верств тодішніх українців ідеї козацького устрою, козацького права, підтримуваної козацтвом Православної церкви, ототожнених з козацтвом засад улаштування соціально-економічних відносин тощо, то з «українською радянською державністю» складніше.

Іншими словами, як нам видається, державність – це історично мінливий, проте завжди комплексний процес формування суспільних інституцій, що супроводжується політичною, етнічною, природньо-ментальною, культурною та економічною інтеграцією населення, співставною з націогенезом. У нашому розумінні, націогенез (на відміну від етногенезу) – це явище, що тісно пов’язане з політичним самоусвідомленням народу / етносу. Основними інструментами єдності суспільства за націогенезу стають розвиток форм його самоорганізації та певна ідея (національна ідея), що об’єднує суспільство навколо вирішення злободенних для того чи іншого етапу історичного розвитку державно-правових та соціально-політичних проблем, перетворюючи його у народ (націю). Водночас державність завершується постановням суверенної держави, або/чи свідчить про незавершеність процесу її розбудови. У будь-якому разі тут поняття «державність» вважаємо сутолошим з іншим поняттям – (національного) «державотворення», себто комплексного (такого, що охоплює культурні, політичні, міфологічні, релігійні тощо чинники) й довготривалого процесу, спрямованого на усвідомлення / утворення / розбудову народом власної (національної) держави. У нашому розумінні націогенез (на відміну від етногенезу) – це явище, що тісно пов’язане з політичним самоусвідомленням народу (етносу). Основними інструментами єдності суспільства за націогенезу стають розвиток форм його самоорганізації та певна ідея (національна ідея), що об’єднує суспільство навколо вирішення злободенних для того чи іншого етапу історичного розвитку державно-правових та соціально-політичних проблем, перетворюючи його у народ (націю), а його державність – у національну. Остання за сприятливих обставин трансформується у національну державу – сьогодні оптимальну форму політичної організації суспільства.

Питання розвитку української державності є вкрай актуальним. Це пов'язано з викликами, які наша держава продовжує долати, а саме з військовою агресією та продовженням бойових дій. Особливо важливим є дослідження сутності державності, її природи, складників і функцій. Низка науковців приділяє увагу вивченню понять «держава» та «державність» і їх взаємозв'язку. Однак дотепер не сформувалася єдина позиція щодо співвідношення цих понять, учені продовжують констатувати тезу про їх внутрішню єдність за умови зовнішніх розбіжностей.

Політичний і громадський діяч часів Української Народної Республіки, а також автор праці «Українська держава» В. К. Винниченко зазначав, що поняття «державність» є своєрідним фундаментом, корінням держави, а остання своєю чергою є одним зі складників, своєрідним вінцем державності. На переконання вченого, державність – це комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, і зв'язують його в компактну цілість та забезпечують його розвиток у сучасному й майбутньому [10].

Наголошуємо на розумінні цієї категорії як такої, що не має всіх ознак, які властиві державі, або вони за змістом є значно меншими. У науковому колі побутує також думка, що державність не є синонімом держави, а постає як державно-правові процеси, що відбуваються в житті етносу. При цьому становлення Української держави зумовлене своєрідністю розвитку української державності та виражене у специфіці вирішення насамперед селянського, національного, релігійного, транспортного, енергоресурсного та геополітичного питань [3, с. 236]. Поняття державності є сферою наукових інтересів також у міжнародному праві, адже це система норм, що регулюють відносини між державами. Критерії державності мають особливе значення у визначенні основних суб'єктів міжнародного права. У ст. 1 Конвенції про

права та обов'язки держав (Конвенція Монтевідео) встановлені чотири характеристики держави як суб'єкта міжнародного права: 1) постійне населення; 2) визначена територія; 3) уряд; 4) здатність вступати у зносини з іншими державами. Ці вимоги розглядаються як загальні вимоги міжнародного права щодо вимог державності [2]. Колектив авторів «Політичної енциклопедії» тлумачить державність як якісну характеристику, властивість державно організованого суспільства, що, по-перше, розкриває взаємодію органів державної влади та суспільства, спрямовану на забезпечення існування й функціонування держави; по-друге, окреслює характерні риси та особливості перебування суспільства на конкретному історичному етапі його розвитку. Термін «державність» не має чітко усталеного, конкретного смислового змісту, а тому він часто звучить поліфонічно та вживається в різних значеннях: а) як синонім держави взагалі; б) як характеристика держави того чи іншого історичного типу (рабовласницька держава, феодальна держава, буржуазна держава тощо); в) як позначення певного етапу в розвитку держави цього історичного типу (держава франків, загальнонародна держава); г) як назва системи (механізму) політики, організації суспільства.

Основною метою створення держави є використання політики, влади, її засобів і ресурсів для задоволення природних соціально-економічних потреб суспільства, зокрема: збереження самобутності, консолідації, захисту власних інтересів та цінностей, розвитку своєї культури. В інституційному плані держава охоплює органи суверенної публічної влади та управління (структури державної влади, місцевого самоврядування тощо), окремі елементи суспільства (громади, об'єднання, політичні партії тощо), які беруть участь у здійсненні державної влади, а також форми їх взаємодії. Державність – це складна й динамічна система зв'язків, відносин та інститутів публічної влади, розвиток якої зумовлений відповідними особливостями соціально-

економічних, політичних і духовно-моральних чинників життєдіяльності окремо взятого народу або співтовариства народів на певному історичному етапі їх розвитку. Поняття «державність» не зводиться до переліку державних функцій і структур, воно не може ототожнюватися також із поняттям «держава». Це пояснюється тим, що хронологічно еволюційне зародження елементів державності передуює становленню суверенної держави. Саме ця особливість державності як базової моделі, своєрідного каркасу державотворчого процесу дає можливість шляхом реформування наявних інститутів і систем політичної влади виходити на якісно нові державні утворення. Не можна цілком ідентифікувати державу зі спорідненим поняттям «політична система», оскільки, по-перше, будь-яка політична система може охоплювати такі елементи, які намагаються реалізувати свої інтереси самостійно, без взаємодії з державою з метою реалізації її функцій; по-друге, до політичної системи можуть входити також інститути, що протидіють державі, і з огляду на це їх не можна вважати складовими частинами державності. Термін «державність» має надзвичайно важливу історико-прогностичну наповненість. Його використання в політології дає змогу суттєво розширити часовий діапазон для аналізу, розуміння й пояснення закономірностей та особливостей державного розвитку, з'ясування суті ключових проблем еволюції суспільного життя [4, с. 205].

Незважаючи на різні тлумачення та підходи до вивчення поняття «державність», ми прагнемо встановити його критерії крізь призму різних історичних етапів української державності, а також чітко розмежувати поняття «держава» та «державність». На першому етапі зародження державності в Україні, а саме в період Київської Русі (княжої доби), сформувалися перші ознаки державності: населення, географічне розташування, релігія. З'явилися також перші органи влади (утворилася дружинна форма державності [5]), які

регулювали відносини у сфері управління, здійснювали судочинство, а також збирали данину. Центральною фігурою, безумовно, був князь. Основними органами влади впродовж IX–XIII ст. були князь, боярська рада, віче – носії різних форм державності. Характерною ознакою є те, що впродовж цього періоду органи влади переживали трансформацію від значного впливу дружини та бояр до домінування князівської влади. Хрещення Київської Русі 988 р. також відіграло значну роль у формуванні державності, адже сприяло зміцненню влади князя, а також зближенню з державами, які сповідували християнство. Географічне розташування мало значний вплив на формування державності. Прикладом може слугувати «шлях із варягів у греки», який сприяв розвитку торгівлі в Київській Русі. Державність є поняттям історико-філософським та несе в собі певний код історичного буття, самозбереження у просторі й часі. З огляду на історичні етапи можна простежити трансформацію інститутів державної влади на прикладі інституту дружини часів Київської Русі, який розвинувся в давньоруське віче – інститут народовладдя, про який маємо сьогодні досить відомостей, отриманих переважно на основі давньоруських переказів і літописних свідчень. Це відображено практично в усіх відомих писемних джерелах доби Київської Русі [8]. Вважаємо, що таким трансформаціям в житті будь-якого народу передують історичний злам – різка зміна його соціального й правового становища, і, як наслідок – потреба збереження в нових політичних умовах принаймні свого попереднього статусу. Спершу – це було завданням для окремих, найбільш активних (чи зацікавлених) соціальних груп. Саме вони стають головними продуцентами ідей, здатних консолідувати суспільство до рівня нації, принаймні, стати прологом появи його нової якості унаслідок процесу націоналізації свідомості усе ширших верств народу. У підсумку така ідея державності набуває ознак національної. Переконані, що процес націогенезу й

національного державотворення у розумінні усвідомлення потреби домогтися власної держави (державна ідея як національна), в українського народу вперше припадає на останню третину XVI – першу половину XVII ст. Цей хід пов'язується передовсім з козацтвом, яке фактично посіло місце основної соціальної бази й провідника масового руху за політичне самовизначення українців. З огляду на викладене через аналіз історичного прикладу розвитку інституту дружини можна простежити трансформацію в історичному аспекті інститутів державної влади в Україні від часів Київської Русі до сьогодення. Державність є кодом історичного буття та визначає для держави, як похідного утворення, межі існування й функціонування.

Українська державність і українська національна державність – поняття не рівнозначні. Вважаємо, що українська державність фактично ототожнюється з історичним буттям українського народу, починаючи з часу його формування, тобто III–IV ст. або появи перших слов'янських політичних утворень на території України. Можна дискутувати щодо епохи, що навіть передує утворенню певних форм державності у східних слов'ян (до-слов'янського часу). Звичайно, було б спрощенням установлювати між, скажімо, Скіфською державою чи античними полісами Північного Причорномор'я і пізнішою українською державністю прямий генетичний зв'язок. Але рівною мірою помилковим є й заперечення зв'язку між ними. Натомість, виникнення української національної державності (держави) припадає на час формування нації, себто якісно іншого стану народу. Якщо в певній державі є перевага владного авторитету, то державність є запобіжником, що стримує трансформацію такого авторитету у свавілля. Тобто в державності приховані вічні метазакони, які постають із єдності нації як нескінченної низки поколінь громадян суверенної держави. Якщо навести аналогію, то можна сказати, що державність для держави – це як конституція

для закону, тобто та основа, яка визначає подальший розвиток конкретної держави.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, поняття «держава» і «державність» як наукові категорії – це поняття різних вимірів державно-правової дійсності. Якщо «держава» як політико-правовий інститут загалом характеризується суверенною владою й сукупністю створених нею інституцій політичного, адміністративного, воєнного, судового, релігійного й культурного характеру для управління певною територією та населенням, що проживає на ній, то «державність» не має чітко означеного змісту. Узагальнюючи існуючі наукові підходи, розуміємо державність як прояв соціально-історичної укоріненості «держави у буття суспільства», що має національно-духовну природу й національно-культурну орієнтацію. Іншими словами, «державність» – це історично мінливий, проте завжди комплексний процес формування суспільних інституцій, що супроводжується політичною, етнічною, природньо-ментальною, культурною та економічною інтеграцією населення, співставною з націогенезом; завершується постановням суверенної держави, або/чи свідчить про незавершеність процесу її розбудови. У будь-якому разі тут поняття «державність» вважаємо суголосним з іншим поняттям – (національного) «державотворення», під яким розуміємо комплексний (такий, що охоплює культурні, політичні, міфологічні, релігійні тощо чинники) й довготривалий процес, спрямований на усвідомлення / утворення / розбудову народом власної (національної) держави.

Література

1. Греченко В.А. До питання про сутність поняття «державність». *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2020. Вип. 20. С. 244-249.

2. Мірошніченко М. Державність і право України: генезис у європейському контексті: (з найдавніших часів до початку XIX ст.) : монографія. 2-ге вид. Київ : Аттика, 2016. 544 с.

3. Мірошніченко М.І. Теоретичні і методологічні засади генезису правової системи України : монографія. Київ : Вид-во ун-ту «Україна», 2010. 367 с.

4. Мерник А.М., Ярова А.С. Поняття держава та державність: зміст та співвідношення (історико-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 19–22. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/5.pdf (дата звернення: 20.09.2024).

5. Головатий М.Ф., Антонюк О.В. Політологічний словник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ : МАУП, 2019. 792 с.

6. Мірошніченко М.І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект : монографія. Київ : Вид-во ун-ту «Україна», 2017. 271 с.

7. Норкус Зенонас. Непроголошена імперія: Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперії : монографія. Пер. з лит. П. Білінський. Київ : Критика, 2016. 440 с.

8. Норт Д., Волліс Дж., Вайгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. Пер. з англ. Т. Цимбал. Київ : Наш формат, 2017. 352 с.

9. Кралюк П. Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. Харків : Фоліо, 2020. 432 с.

10. Терлюк І.Я. Історія держави і права України. Вид. 4-те, зі змінами. Київ : Кондор, 2018. 772 с.

11. Селіванов В. Право і влада суверенної України. Методологічні аспекти : монографія. Київ : Ін Юре, 2002. 724 с.

12. Іванова А.Ю. Евристичний потенціал концепції держави перехідного періоду для дослідження державотворчих процесів доби Української революції 1917–1921 рр. *Правова держава*. 2013. Вип. 24. С. 64-72.

13. Лепісевич П.М., Терлюк І.Я. Козацька держава і право. Львів : Край, 2015. 133 с.

14. Терлюк І.Я. Встановлення і характер радянської державності в Україні. *Аннали юридичної історії. Історичні проблеми теорії права*. 2017. Т. 1, № 3–4. С. 24-36.

15. Терлюк І.Я. Український націогенез і козацтво в контексті формування української державної ідеї як національної (остання третина XVI – перша половина XVII ст.). *Аннали юридичної історії*. 2018. Т. 2, № 1–2, січень-червень. С. 109-123.

16. Терлюк І.Я. «Комуністична революція згори» в Україні: з історії становлення та закріплення в Україні радянської державності і права (1917–1920-ті рр.). Львів : Каменяр, 2018. 150 с.

17. Зварич Р.В. Національна держава: поняття, ознаки, функції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2018. 214 с.

References

1. Hrechenko V.A. (2020). Do pytannia pro sutnist poniattia «derzhavnist» [To the question of the essence of the concept of «statehood»]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Vyp. 20. S. 244-249 [in Ukrainian].

2. Miroshnychenko M. (2016). Derzhavnist i pravo Ukrainy: henezys u yevropeiskomu konteksti: (z naidavnishykh chasiv do pochatku XIX st.) [Ukrainian statehood and law: genesis in the European context: (from ancient times to the beginning of the 19th century)]: monohrafiia. 2-he vyd. Kyiv: Attyka, 2016. 544 s. [in Ukrainian].

3. Miroshnychenko M.I. (2010). Teoretychni i metodolohichni zasady henezysu pravovoi systemy Ukrainy [Theoretical and methodological foundations of the genesis of the legal system of Ukraine]: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo un-tu «Ukraina», 367 s. [in Ukrainian].

4. Mernyk A.M., Yarova A.S. (2019). Poniattia derzhava ta derzhavnist: zmist ta spivvidnoshennia (istoryko-pravovyi aspekt) [Concepts of state and statehood: meaning and relationship (historical and legal aspect).]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2019. № 3. S. 19–22. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/5.pdf [in Ukrainian].

5. Holovatyi M.F., Antoniuk O.V. (2019). Politolohichni slovnyk [Political dictionary]. Vyd. 2-he, pererob. i dop. Kyiv: MAUP. 792 s. [in Ukrainian].

6. Miroshnychenko M.I. (2017). Henezys natsionalnykh pravovykh system: teoretyko-metodolohichni aspekt [Genesis of national legal systems: theoretical and methodological aspect]: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo un-tu «Ukraina». 271 s. [in Ukrainian].

7. Norkus Zenonas (2016). Neproholoshena imperiia: Velyke kniazivstvo Lytovske z pohliadu porivnialno-istorychnoi sotsiolohii imperii [The Unproclaimed Empire: The Grand Duchy of Lithuania from the perspective of the comparative-historical sociology of the empire]: monohrafiia. Per. z lyt. P. Bilynskiy. Kyiv: Krytyka. 440 s. [in Ukrainian].

8. Nort D., Vollis Dzh., Vaihest B. (2017). Nasylstvo ta suspilni poriadky. Osnovni chynnyky, yaki vplynuly na khid istorii [Violence and social order. The main factors that influenced the course of history]. Per. z anhl. T. Tsymbal. Kyiv: Nash format. 352 s. [in Ukrainian].

9. Kraliuk P. (2020). Istoriia Ukrainy «bez bromu». Rozvytok derzhavnosti na ukraïnskykh zemliakh [History of Ukraine «without bromine». Development of statehood on Ukrainian lands]. Kharkiv: Folio. 432 s. [in Ukrainian].

10. Terliuk I. (2018). Istoriia derzhavy i prava Ukrainy [History of the state and law of Ukraine]. Vyd. 4-te, zi zminamy. Kyiv: Kondor. 772 s. [in Ukrainian].

11. Selivanov V. (2002). Pravo i vlada suverennoi Ukrainy. Metodolohichni aspekty [Law and power of sovereign Ukraine. Methodological aspects]: monohrafiia. Kyiv: In Yure. 724 s. [in Ukrainian].

12. Ivanova A.Iu. (2013). Evrystychnyi potentsial kontseptsii derzhavy perekhidnoho periodu dlia doslidzhennia derzhavotvorchykh protsesiv doby Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. [The heuristic potential of the concept of the transitional state for the study of state-building processes during the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. *Pravova derzhava*. Vyp. 24. S. 64-72. [in Ukrainian].

13. Lepisevych P.M., Terliuk I.Ia. (2015). Kozatska derzhava i pravo [Cossack state and law]. Lviv: Krai. 133 s. [in Ukrainian].

14. Terliuk I.Ia. (2017). Vstanovlennia i kharakter radianskoi derzhavnosti v Ukraini. Annaly yurydychnoi istorii [Establishment and nature of Soviet statehood in Ukraine]. *Annals of legal history. Istorychni problemy teorii prava*. T. 1. № 3–4. S. 24-36 [in Ukrainian].

15. Terliuk I.Ia. (2018). Ukrainskyi natsiohenez i kozatstvo v konteksti formuvannia ukrainskoi derzhavnoi idei yak natsionalnoi (ostannia tretyna 16 – persha polovyna 17 st.) [Ukrainian nationogenesis and Cossacks in the context of the formation of the Ukrainian state idea as a national one (the last third of the 16th – the first half of the 17th century)]. *Annaly yurydychnoi istorii*. T. 2. № 1–2, sichen-cherven. S. 109-123 [in Ukrainian].

16. Terliuk I.Ia. (2018). «Komunistychna revoliutsiia zghory» v Ukraini: z istorii stanovlennia ta zakriplennia v Ukraini radianskoi derzhavnosti i prava (1917–1920-ti rr.) [«Communist revolution from above» in Ukraine: from the history of the formation and consolidation of Soviet statehood and law in Ukraine (1917–1920s)]. Lviv: Kameniar. 2018. 150 s. [in Ukrainian].

17. Zvarych R.V. (2018). Natsionalna derzhava: poniattia, oznaky, funktsii [National state: concepts, signs, functions]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv. 214 s. [in Ukrainian].